

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ 1

ТІНІ Й НЕВДАЧІ

Скляний фасад Курського вокзалу здіймався у літньому мареві понад юрбами спітнілих людей. Будівля вокзалу являла собою гіантську коробку зі скла і бетону: простора, сучасна, навіть футуристична за своїм задумом, вона мала символізувати прогрес. Який там прогрес! Пасажири, що відбивалися у склі фасаду, нагадували радше натовп торговців, шукачів кращого життя, бурлак, які намагаються вижити в умовах «розвиненого соціалізму» в Советському Союзі. Пиріжки? Пиво? Морозиво? Живі курчата? Всім цим торгували перед скляною стіною і за нею, на відкритій платформі між вокзалом і рядами потягів, ладних ось-ось зірватися з місця. Тут починалися залізничні колії, що простягнулися до даліких південних міст – до Баку, Тбілісі, Севастополя. Приміські потяги виїздили зі столиці в довколишні села і дачні селища. Літнього дня людські юрби виїздили з Москви на приміських електричках за місто, в прохолоду березових гаїв.

Більшість московських вокзалів нагадували вогнища відача. Люди тут спали на підлозі на розстелених газетах у перетворених на нічліжки залах очікування, пропахлих перегаром і тютюновим димом. Однаке реконструйований у 70-ті роки ХХ століття Курський вокзал став архітектурним маніфестом, який височів над стражданнями. Він був пам'ятником системі, що любилаувінювати себе в рубчастих бетонних спорудах. Вони стояли на просторах Советського Союзу, наче символи торжества ідеології, величезні знаки окулику, що прославляли здобутки партії і народу.

Однак у більшості людей, які поминали ці монументальні соціалістичні споруди, вони викликали не більше інтересу, ніж ліхтарний стовп або дерево.

Масивний і помпезний архітектурний стиль залишився, проте сенс був втрачений. Насправді люди, що юрмилися на Курському вокзалі та перед ним, уже не звертали уваги на набриду пропаганду і порожній модернізм, який їм втілювала советська система. Між ними і державою лежала прієва. Вони більше не вірили в світле комуністичне майбутнє. Вони знали, що система, яка заявляла про свою велич, переживала застій і загнивала зсередини. Половина життя кожного з них ішла на те, щоб забезпечити себе найнеобхіднішим: роздобути шматок м'яса або пару черевиків. Виживали вони завдяки існуванню другої, неозорої й неофіційної економіки, – економіки тіньової, – своєрідної прокладки, яка пом'якшувала стусані суворої дійсності.

Іріна Макарова знала, почім ківш лиха. Вродлива молода вчителька в сонячних окулярах, із модно завитим чорним волоссям, яке пасмами спадало на плечі, пробивалася крізь натовп людей перед Курським вокзалом. Однією рукою вона тримала за руку чотирирічну дочку, другою стискала лямки тугого набитого червоного рюкзака. Стояв спекотний літній день 1985 року, і їй було не до модерністського фасаду Курського вокзалу. Їй було не до рішень, прийнятих на партійному з'їзді, не до останнього п'ятирічного плану, не до абсурдних сюжетів телевізійних новин про те, як колгоспники радісно готуються до збору врожаю. Все це було таке далеке від реального життя. Вдома, на кухні, вони частенько перебирали язиками нового генерального секретаря, молодого Михаїла Горбачова. Але зараз вона не думала про політику і не залітала думкою в майбутнє: їй понад усе хотілося пити.

Підійшовши до жвавої залюдненої площі перед Курським вокзалом, Іріна міцно стиснула руку доньки. Вона стійко опиралася спробам дитини наблизитись до великого, як холодильник, сіро-блакитного автомата з огідною майонезною банкою замість склянки, з якої пили всі поспіль. Колись давно в автоматі стояла справжня склянка, а в спеціальній маленькій мийці її можна було обполоснути. Варто було кинути в автомат дрібняк, і звідти лилася газована вода. Потім склянку вкрали. Хтось замінив її банкою, старою банкою з-під майонезу, прив'язаною до автомата за горлечко брудним мотузком. З цієї банки пили всі. Іріна відчайдушно сподівалася, що цього разу їй вдастся прослизнути повз автомат, і дочка, якій завжди кортіло пити, не потягне її до банки з брудним мотузком.

Усередині вокзалу панували напівтемрява й прохолода. Вона стала в чергу по квитки до Купавни, невеликого дачного селища під Москвою. Купавна правила їм за пристановище, але покинути місто було непросто. Доводилося боротися, штовхатися, пхатися, йти на різні дрібні хитрощі, щоб домогтися

свого. Черга по квитки на електричку до Купавни стала першою перешкодою. У черзі плакали діти й протискалися наперед пасажири. Люди стояли так тісно, що в ніс Ірині бив запах мила, коричневого господарського мила, яке дехто використовував і для прання білизни, і для миття посуду.

Вікна каси вражали розмірами, але про те, щоб заглянути в них, годі було й думати. Їх закривали брудні вицвілі штори, що опускалися до крихітних отворів завбільшки з кролячу нору. Адміністрація не хотіла, щоб розлютований натовп зазирав усередину, і відгородилася від змучених пасажирів не-проникною шторою. У кролячій норі Ірина бачила самі руки, а не обличчя касирки потойбіч шибки. Два квитки до Купавни, кожен – п'ятнадцять копійок.

Тепер назад, до виходу. Попри грандізність вокзалу з його високими стелями, скляною стіною і величезною головною залою, людям у ньому було тісно і незручно, ніби чиясь рука тягнулася до горла і стискала його. До залізничних колій вели четверо дверей, але троє з них були зачинені й замкнені на ключ. Тому люди, тіснячись, штовхаючись і пхаючись, проходили в одні двері. Ірина пробилася до яскравого сонячного світла і довгих зелених потягів. Раптом, сбернувшись до електричок, вона дещо помітила ...

Туалетний папір!

Навколо стояв щільний натовп. Але інстинкт і роки боротьби за виживання взяли своє. Ірина давно засвоїла: щоб вижити, хапай усе, що можеш, усе, що бачиш. Побачивши, що просто з відкритої коробки продають туалетний папір, вона без вагань купила двадцять рулонів.

Папір нести не було в чому. На одному плечі висів важкий червоний рюкзак, набитий книгами і речами для дачі. Іншою рукою жінка тримала дочку. Покопирсавшись у рюкзаку, вона знайшла мотузку і, нанизавши на неї рулони, не замислюючись, накинула на себе паперове «намисто». Це нікому не здалося дивним, таке життя – Ірина купила те, що змогла купити. Вона хотіла купити курку, але не купила. Вона купила туалетний папір, а наступного разу, коли її потрібен буде туалетний папір, вона, можливо, натрапить на курку.

Ірина з дочкою сіла в електричку. У переповнених вагонах на тримісних дерев'яних лавках обличчям одне до одного сиділи люди. У проході стояв велосипед, гавкотіли собаки, лежали обмотані мішковиною саджанці фруктових дерев, громадилися на сидіннях важкі валізи, між ними, звиваючись, прориалися діти. Було душно. Вікна з товстими шибками були закриті наглухо, як двері склепу, і не пропускали назовні запах оселедця, загорнутого в папір, дух сиру і тютюновий дим. Електричка рушила.

Попри переповнені й задушливі вагони, важкий рюкзак, який віддався у пальці, і рулони туалетного паперу навколо ший, настрій Ірини чудесним чином покращився, щойно електричка рушила. За вікнами пропливала на брида Москва. Те ж саме відчували всі дачники. Вони рятувалися, тікали із задушливого міста до своїх приватних запасів свіжого повітря.

Електричка набрала швидкість, місто залишилося позаду, глухі двигуни спершу завищали, а тоді затихли. За вікном урочистою низкою виникали то незграбні громади заводів, то заставлені іржавими кранами будмайданчики, то бетонні кістяки незавершених будівель. Це скидалося на якийсь парад занепаду.

Іріна була з тих, хто навчився виживати, і щосили дерлася вгору в цьому вкрай недосконалому світі. Вона вивчила англійську і викладала її в спецшколі, хоча жодного разу не зустрічалася з тими, для кого англійська була рідною. Вона завжди виявляла лояльність і належно трималася на зборах комсомолу, хоча і розуміла порожнечу та безглуздя того, що діялось. Її закликали бути гідним членом ВЛКСМ, проповідувати принципи будівника комунізму. Але вона знала, що система тріщить скрізь. Іріні було тридцять, коли до влади прийшов Горбачов. Вона, як і все її покоління, дорослішала, коли Брежнєв уже був хворий, – у сімдесяті й на початку вісімдесятих. Ці роки назвали роками застою або періодом старечого знесилення.

Кожен день приносив їм нові підтвердження старечої слабкості советського соціалізму. Вони часто мріяли про дефіцитний чай із жовтою етикеткою. Його виготовляли з ніжного, тонко нарізаного листя, і коли чай заварювали, він набував насыченого червоно-коричневого кольору. Чай продавався в жовтих пачках зі слоном. Вважалося, що його імпортують з Індії. Чай у жовтих пачках був неабияким дефіцитом. Знайти його було неможливо, і ніхто не зінав, чи справді його привозять з Індії. Але якщо він з'являвся, по нього охоче стояли в довгих чергах у будь-який час.

Ще була тушонка. Всі знали, що тушонка ця – зі списаних армійських запасів, але свіжого м'яса ніде не було. У провінції люди роками не бачили у крамницях свіжого м'яса. Держава звалювала на них армійську тушонку. Якщо можна було купити двадцять бляшанок, їх купували не замислюючись. Люди запасали все, про всякий випадок. Макарони з тушонкою діставалися не всім. Макарони теж не вирізнялися різноманітністю. Товсті, довгі, сірі макарони доводилося варити дуже довго. Всі мріяли про «чай зі слоном», про тушковане м'ясо в бляшанках і, можливо, про справжні макарони. Інколи вдавалося роздобути